

А. Т. Ковальчук

ТІНЬОВИЙ БАНКІНГ У ГЕОФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

У статті аналізується малодосліджена категорія “тіньовий банкінг”. Наведено систему аргументацій і доказів із метою окреслення місця даного феномену в геофінансовій сфері. Підкреслено недостатню роль фінансово-правових регуляторів на національному й глобальному рівнях. Останніми роками тіньові процеси набули безпрецедентного розмаху та відіграють помітну роль, насамперед у геофінансовому просторі, під котрим можна розуміти позанормативну організацію фінансової діяльності й фінансових відносин, просторове взаємопроникнення широкого розмаїття фінансових потоків і основних компонентів національних фінансових систем, глобальний взаємозв'язок сучасних фінансових ринків. У цьому сенсі доречно визнати, що фінансово-правове регулювання, яке успішно застосовувалось у радянську епоху, викликає активне відторгнення та несприйняття в ринкових системах. На жаль, у нинішніх умовах немає підстав говорити про наявність у країні дієздатної, активної галузі фінансового права, котра за визначенням мала б нести в собі практичну спрямованість і процесуальну значимість. Оскільки в посткризовий період економіка в глобальному вимірі потребує ефективнішого управління фінансовими ризиками, постала нагальна потреба в інструментах їх перерозподілу, зустрічного хеджування, дивергенції.

Ключові слова: CLS-система, геофінансовий простір, глобалізація, тіньовий банкінг.

Рис. 1. Літ. 16.

А. Т. Ковальчук

ТЕНЕВОЙ БАНКИНГ В ГЕОФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ

В статье анализируется малоисследованная категория “теневой банкинг”. Приведена система аргументации и доказательств с целью определения места данного феномена в геофинансовой сфере. Подчеркнута недостаточная роль финансово-правовых регуляторов на национальном и глобальном уровнях. В последние годы теневые процессы приобрели беспрецедентный размах и фактически играют заметную роль, прежде всего в геофинансовом пространстве, под которым можно понимать ненормативную организацию финансовой деятельности и финансовых отношений, пространственное взаимопроникновение широкого разнообразия финансовых потоков и основных компонентов национальных финансовых систем, глобальную взаимосвязь современных финансовых рынков. В этом смысле уместно признать, что финансово-правовое регулирование, которое успешно применялось в советский период, вызывает активное отторжение и невосприятие в рыночных системах. К сожалению, в нынешних условиях нет оснований говорить о наличии в стране дееспособной, активно действующей отрасли финансового права, которая по определению должна была бы нести в себе практическую направленность и процессуальную значимость. Поскольку в посткризисный период экономика в глобальном измерении нуждается в более эффективном управлении финансовыми рисками, востребованными стали инструменты их перераспределения, встречного хеджирования, дивергенции.

Ключевые слова: CLS-система, геофинансовое пространство, глобализация, теневой банкинг.

Andriy Kovalchuk

SHADOW BANKING IN THE GEOFINANCIAL SPHERE

In the article the unexplored category of “shadow banking” is analyzed. The system of arguments and proofs is given with an aim to outline the place of this phenomenon in a geofi-

ncial space. Insufficient role of financial and legal regulators on national and global levels is underlined. In recent years shadow processes have gained unprecedented scope and actually take place primarily in the distinctive geofinance space. Thus it implies abnormal organization of financial activities and financial relations, spatial interpenetration of wide variety of financial flows and the main components of national financial systems, the global interconnection of modern financial markets. In this sense, it is appropriate to note that financial and legal regulation, which was successfully used in the Soviet period, is not appropriate for the market system. Unfortunately, in the present circumstances there is no reason to speak about the presence of capable, active field of financial law in the country, which by definition should have to provide a practical orientation and procedural significance. Since the post-crisis economy at global level requires more effective management of financial risks, the urgent need in applying instruments of risks' redistribution, reverse hedging, and divergence has appeared.

Keywords: CLS-system, geofinancial space, globalization, shadow banking.

JEL classification: F55, F65.

Тіньовий банкінг набрав такого розмаху та географічного поширення у фінансовій сфері, що його доцільно розглядати як глобалізаційний феномен. Світові фінансові центри дедалі більшою мірою втрачають межі “національної прописки”. Геофінансова сфера вже тривалий час характеризується високою часткою тіньових відносин і операцій. Утім, вони не охоплені системним і якісним фінансово-правовим регулюванням у глобальному вимірі. Разом із тим системні дослідження окресленої тематики на вітчизняних теренах не проводилися.

У вітчизняних фінансових публікаціях очевидність зазначеного в кращому разі декларується, але системно не досліджується. Це пов'язано не тільки зі слабким розвитком фінансових інструментів інноваційного характеру, а й із відсутністю законодавчих і нормативно-правових механізмів регулювання ексклюзивних фінансових продуктів, що спорадично ретранслюються на вітчизняні терени зарубіжною практикою.

Мета статті — проведення комплексного аналізу феномену тіньового банкіngu, визначення його місця й ролі у вітчизняній фінансовій системі та в геофінансовій сфері.

Поняття “тіньовий банкінг” запроваджене в офіційну термінологію порівняно недавно [1, с. 87; 2]. У найтипівіших визначеннях він являє собою сегмент фінансового ринку, що функціонує поза контролем і наглядом офіційних банківських регуляторів, у тому числі центральних банків [3, с. 16]. А сам термін з'явився у США та спочатку позначав будь-які нерегульовані або зовсім не підконтрольні Федеральній резервній системі (ФРС) організації.

На наш погляд, сьогодні вважати тіньовий банкінг лише сегментом фінансового ринку некоректно. Останніми роками тіньові процеси набули значного поширення та відіграють помітну роль, насамперед у геофінансовому просторі, котрий можна розуміти як позанормативну організацію фінансової діяльності та фінансових відносин, просторове взаємопроникнення широкого розмаїття фінансових потоків і основних компонентів національних фінансових систем, глобальний взаємозв'язок сучасних фінансових ринків.

Тіньовий банкінг функціонує в геофінансовій сфері фактично вже десятиліття та не перебуває під глобальним контролем і наглядом. Сутність і

цільова функція зазначеного феномену полягає не так у здатності вловлювати й абсорбувати певну частину фінансового капіталу, як у можливості штучно збільшувати його обсяги. З цією метою застосовується фінансовий інжиніринг, тобто система продукування ексклюзивних деривативів та похідних від них фінансових інструментів. На геофінансовому просторі перманентно з'являються нові деривативні фінансові продукти, котрі отримують власне, унікальне англomовне найменування.

Вітчизняне законодавство визначає дериватив як “стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати чи продати у майбутньому цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах” [4]. Однак деривативи можуть бути самостійним базисним активом, на основі якого генеруються похідні фінансові продукти [5, с. 12]. На наше переконання, саме фінансове право могло б забезпечувати необхідну транспарентність “деривативного поля” та вчасно реагувати на ексклюзивні фінансові продукти, генеровані інноваційним фінансовим інжинірингом.

У цьому сенсі доречно визнати, що фінансово-правове регулювання, котре успішно застосовувалось у радянську епоху, викликає активне відторгнення та несприйняття в ринкових системах. На жаль, у нинішніх умовах немає підстав говорити про наявність у країні дієздатної, активної галузі фінансового права, яка за визначенням мала б нести в собі практичну спрямованість і процесуальну значимість.

Показово, що на світових фінансових ринках дедалі активніше проявляють себе такі деривативні ексклюзиви та їх похідні, як кредитний брокеридж, форекс-брокеридж, депозитарні розписки, ковенанти, коллатералізовані боргові зобов'язання, свопові угоди, зокрема своп-спреди, ф'ючерсний контракт на основі фондових індексів, фінансово-інформаційні активи, сек'юритизація та багато інших. Наприклад, найсвіжішим фінансовим продуктом є краутфандинг (crowd funding) — особливий інноваційний різновид мікрофінансування шляхом збору коштів через Інтернет [6, с. 361—363]. Зазначені інноваційні фінансові продукти належать до різновиду легальних тіньових операцій, хоч і вважаються найвищим досягненням сучасного фінансового інжинірингу.

Трансформуючись у короткострокові фінансові ресурси, ексклюзивні фінансові продукти породжують так звані квазігроші. За таких умов фінансові ринки перетворюються на гігантські казино, якими можна маніпулювати з допомогою потужних хедж-фондів, консорціумних банків та інших інститутів фінансово-спекулятивного капіталу [7]. Так, за підсумками 2012 р. сукупний біржовий оборот деривативів і похідних фінансових інструментів сягнув 2160 трлн дол. США, тобто близько 9 трлн дол. щодня [8].

У 2002 р. на світовому форекс-ринку (FX-ринок) була створена CLS-система (Continuous Linked Settlement). CLS-система являє собою Edge-корпорацію, яка не має права приймати депозити та видавати кредити на внутрішньому

ринку, зате може здійснювати лізинг, факторинг, гарантувати позики, а також виступає як оператор глобальної мультивалютної системи безготівкових розрахунків на ринку іноземних валют [9]. Це неформальна мережа щоденних операцій із валютою, котрі проводяться через позабіржовий форекс-ринок, тобто ринок міжбанківських операцій без єдиного центру торгівлі. Тому немає підстав вважати даний продукт ринкової конкуренції системою детінізації платіжно-розрахункових відносин у геофінансовій сфері. Якраз навпаки, CLS-система — наочний приклад активної тінізації й віртуалізації фінансових відносин через інструментарій міжнародного банкінгу.

На сьогодні у CLS-системі беруть участь 22 центральних банки, 61 член-учасник валютно-фінансових розрахунків, 74 акціонери, 67 ностро-агентів, 57 постачальників ліквідності та понад 9 тис. “третіх сторін”. Ця система здійснює розрахунки з використанням 17 валют, на які припадає 95 % щоденного обсягу торгівлі валютою. Ефективність багатостороннього заліку сягає 99 %. При цьому валюта не обов’язково має бути повністю конвертованою, щоби бути прийнятною для CLS.

Із дня своєї появи CLS-система опрацювала понад 1 трлн платіжних доручень загальною вартістю 7700 трлн дол. США. Щодня вона проводить розрахунки в середньому на 5,19 трлн дол. [9].

Із метою зниження тінізації в геофінансовій сфері за ініціатииви країн Великої двадцятки (Лондонський саміт 2005 р.) було створено Раду з фінансової стабільності (Financial Stability Board, FSB), до якої увійшли банківські й фінансові регулятори 24 найбільших економік світу. Діяльність Ради спрямована на побудову ефективної системи виявлення й моніторингу системних ризиків найбільших компаній — банків і небанківських фінансових установ (із активами понад 50 млрд дол. США). На цей час рішення FSB мають рекомендаційний характер та не є обов’язковими для імплементації національними юрисдикціями [2]. Рада з фінансової стабільності знаходиться в Базелі, у приміщенні Банку міжнародних розрахунків, що координує діяльність центральних банків різних країн. Саме звідси виходять рекомендації, загальновідомі як “Базель-1”, “Базель-2”, “Базель-3”.

Напередодні чергового саміту G-20 FSB підготувала доповідь “Глобальний моніторинг тіньового банкінгу — 2012” щодо масштабів тіньових операцій, здійснюваних банками та іншими фінансовими інституціями на геофінансовому просторі [10]. Наведена статистика вражає не так обсягами тіньового банкінгу, як його інноваційним змістом і глобальною географією. При цьому слід зауважити, що тіньовий банкінг, котрий базується на застосуванні фінансових продуктів інноваційного характеру, не містить кримінальних ознак.

Оскільки в посткризовий період економіка у глобальному вимірі потребує ефективнішого управління фінансовими ризиками, постала потреба в інструментах їх перерозподілу, зустрічного хеджування, дивергенції тощо. За таких умов наростає інтермедіація тіньового банкінгу в геофінансовій сфері.

Динаміка обсягу тіньових фінансово-банківських операцій вражає. За даними FSB наприкінці 2012 р. він сягнув понад 71 трлн дол. США., що відповідає світовому ВВП, тоді як десять років тому становив 26 трлн дол. Якщо загалом банківський сектор концентрує 47 % фінансових активів, то на тіньовий банкінг припадає щонайменше 25 % сукупного обороту всіх банківських і фінансових організацій світу [11].

Беззаперечними лідерами за масштабами тіньового банкінгу є фінансово-банківські організації США — 25 трлн дол. Упритул до них наблизилися країни ЄС, що входять до зони євро — 23 трлн дол. Таким чином, на США та ЄС припадає 68 % світового тіньового банкінгу. У Великобританії обсяг останнього вже перевищив 11 трлн дол. США. Водночас на фінансово-банківські організації інших країн геофінансового простору (Японії, Канади, Австралії, більш ніж десятка європейських країн, Бразилії, Росії та країн, що розвиваються) припадає тіньових операцій на 13 трлн дол. США [11].

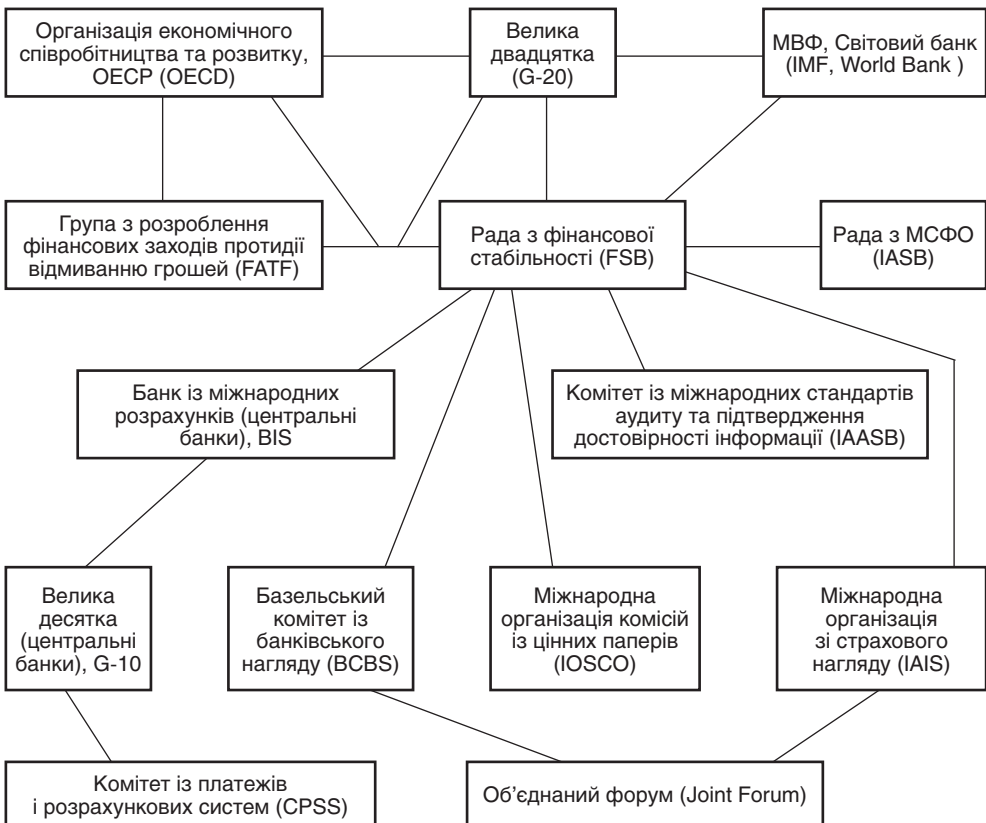
На окрему увагу заслуговує тіньовий банкінг у Китаї [2]. До кризи банківська система країни мала вигляд традиційної й регульованої. Водночас бурхливе зростання економіки спричинило активізацію кредитування на тлі інфляції та надування “бульбашки” на ринку нерухомості. Потреба в капіталі (особливо для середнього й малого бізнесу) призвела до розвитку тіньового сектору. При цьому ключові позиції на фінансовому ринку відігравали традиційні гравці, котрі й контролювали новий тіньовий сегмент. Як наслідок, було вирішено реформувати тіньовий сектор шляхом його легалізації, тобто ліцензування та надання його учасникам чіткого статусу — приватних кредитних організацій або локальних банків.

З огляду на зазначене, щонайменше 90 % усього тіньового банкінгу у світі припадає на так звані країни золотого мільярда. Так, за даними міжнародного інституту “Global Financial Integrity”, за останніх 10 років Китай і Росія є лідерами з відпливу капіталу, котрий отримано незаконним шляхом. У КНР ця цифра становить у середньому 107,5 млрд дол. США на рік, а в РФ — майже 90 млрд дол. [12]. Однак попри це FATF (як організація, що має на меті боротьбу з незаконними активами й капіталами) не робить жодних кроків, аби внести ці країни хоча б до “сірого списку”, куди включаються найбільші порушники вимог щодо детінізації національних економік. Водночас досі відсутні типологічні дослідження або керівні документи FATF та інших міжнародних інституцій, основним завданням яких є вироблення заходів із протидії використанню світової фінансової системи для відмивання грошей або фінансування тероризму, котрі висвітлювали б роль у цьому тіньового банкінгу, не вживаються відповідні заходи й на рівні країн щодо обмеження поширення даного явища, управління ризиками в цій сфері. Складається враження, що при виробленні рекомендацій і стратегій боротьби з оборотом брудних грошей застосовується вибірковий підхід.

До певної міри окреслена ситуація обумовлена тим, що в зарубіжній банківській практиці чимало операцій проводиться в режимі “off-balance sheet

operations”, тобто вони належать до категорії забалансових чи позабалансових. Таким чином, суб'єктами й учасниками тіншового банкінгу є цілком легальні фінансово-кредитні й платіжно-розрахункові організації. До речі, на вітчизняних теренах різноманітним легальною тіншовою практикою, на нашу думку, припустимо вважати операції репо, тобто зворотний викуп фінансових активів у вигляді цінних паперів. За 10 місяців 2013 р. майже 65 % кредитів, наданих Національним банком України для підтримки ліквідності окремих банків, припало на такий фінансовий інструмент, як репо [13].

В офіційних балансах не завжди відображаються всі види цінних паперів, які обертаються на фондових ринках (у тому числі боргові), оскільки нормативна фінансово-правова база не встигає супроводжувати динаміку ексклюзивних фінансових продуктів. І це при тому, що FSB покликана передусім координувати реформи, а також зобов'язана розробляти систему раннього попередження кризових ситуацій на геофінансовому просторі. Заради цього сформована система інститутів міждержавного фінансового регулювання (рисунк).

Джерело: побудовано за даними веб-сайту “В20. — Деловая двадцатка” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.b20russia.com/ru/about-b20/-g20/item/826-glavnye-dokumenty.html>.

Рисунок. Система інститутів міждержавного фінансового регулювання

Треба також мати на увазі, що гнучкість тіньового банкінгу посилюється через посередницькі структури, які не мають права залучати вклади населення, не отримали банківських ліцензій, проте за відсутності єдиного регулятора щодо різних сегментів наявної фінансової сфери знаходять можливості для уникнення необхідного нагляду й контролю з боку держави.

В Україні частка тіньового банкінгу порівняно з наведеними прикладами мізерна, але водночас чутлива по відношенню до реального ВВП, оскільки номінальний його обсяг у 2012 р. становив 176,3 млрд дол. США. Про тіньовий банкінг у нашій державі може свідчити кумулятивний вплив тіньового капіталу з неї: за 2000—2008 рр. він дорівнював 82 млрд дол. США [14]. І ця тенденція зберігається. Тому, на нашу думку, доцільно запровадити податок на операції з офшорами, як це роблять країни, зацікавлені в утриманні фінансових ресурсів на своїх теренах. Своєчасним заходом зі зменшення можливостей для тіннізації грошово-фінансових відносин в Україні є норми постанови Національного банку України “Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою” від 06.06.2013 № 210, що набрала чинності 1 вересня 2013 р.

Фінансова глобалізація характеризується еволюційним нарощенням і посиленням міждержавних взаємозалежності та взаємовпливу в розмаїтій сфері фінансових відносин, результатом чого є формування глобальних ринків, котрі вирізняються можливістю диктувати свої правила гри національним економікам, а також привілейованим становищем у світовому вимірі й масштабі. Водночас у фінансовому просторі діють надпотужні глобальні фінансові гравці — транснаціональні корпорації, консорціумні об'єднання, хедж-фонди, міжнародні фондові біржі та брокерські компанії, потужні страхові компанії, офшорні фінансові центри, регіональні валютні союзи, наднаціональні інформаційно-комунікаційні й інтернет-системи, а також інші сучасні конгломерати ринкової інфраструктури. Формально перелічені фінансові інститути не належать до банківської сфери, але фактично пов'язують свою оперативну діяльність із банками та є продовженням цієї системи.

Слід зазначити, що тіньовий банкінг, з одного боку, поглинає так звані класичні тіньові операції банків, особливо це стосується операцій щодо відмивання брудних грошей, їх легалізації з метою фінансування міжнародного тероризму. Також різноманітні корупційні оборудки, вивезення фінансового капіталу, сприяння його втечі (евакуації), вплив прибутків до офшорів не можливі без безпосередньої участі банків. Зрозуміло, що при розкритті подібних схем і операцій банкіри несуть юридичну й, зокрема, кримінальну відповідальність. З другого боку, так званий легальний тіньовий банкінг формально базується поза банківською системою.

Утім, обійтися без банківських послуг неможливо в принципі. Саме тому зазначений широкий спектр фінансових угод, платіжно-розрахункових операцій, а також розгалужена мережа міждержавних, тобто геофінансових, потоків, котрі матеріалізують такий глобалізаційний феномен, як фінансіалізація економічних відносин, охоплюються поняттям “тіньовий банкінг”. Термін

“фінансіалізація” (*financialization*) уперше офіційно вжитий у 2009 р. у доповіді ЮНКТАД (Trade and Commodity Report), де був спеціальний розділ — “The Financialization of Commodity Report”.

Тіньовий банкінг демонструє органічний зв'язок із сучасною інформаційно-мережевою складовою [15]. Інформаційна мережа — це, з одного боку, принципово нова форма організації й функціонування економіки, з другого — системоутворювальна платформа, своєрідна глобальна матриця цивілізаційного розвитку XXI ст. Саме такий інноваційний контент є глобальним трендом та супроводжується інтенсивним розвитком геофінансових потоків. За інформаційно-мережевої даності економічні зв'язки ґрунтуються передусім на горизонтальних, а не вертикальних артикуляціях; вона інваріантна щодо ієрархічної сталості макроекономічних відносин.

Нині активно формується своєрідний фінансовий усесвіт, пересаджений у віртуальну реальність та компактно представлений у глобальних інтернет-мережах. Концепт поліцентричності геопростору підтверджує також фактична перманентність створення віртуальних компаній і офісів, учасники яких можуть вести спільний бізнес та здійснювати геомережеву електронну комерцію, знаходячись у різних куточках світу. Зазначене дає підстави стверджувати про інтенсивний розвиток тіньового банкіngu в геофінансовому вимірі. Зрозуміло, що така цивілізаційна даність не дає змоги забезпечити адекватне оперативне й дієве нормативно-правове регулювання для максимально ефектвної нейтралізації тіньового банкіngu.

Ця очевидність не в останню чергу є підґрунтям полярно-векторних процесів у геофінансовому просторі. З одного боку, інтенсифікуються процеси формування транснаціонального глобального світопорядку, в якому національна суверенність держав перманентно звужується, з другого — актуалізуються процеси “фінансового групування” та “валютного сепаратизму” країн із метою географічного звуження світової доларової експансії [16].

Насправді сучасна геофінансова економіка — це розумно-інтелектуальна полісистема найвищої складності, переповнена розмаїтим і суперечливим впливом незліченних чинників, процесів і явищ. При цьому є вагомими підстави констатувати, що “розум” та “інтелект” інформаційно-мережевої економіки ідентифікуються завдяки її здатності до творчої еволюції, самовдосконалення. Саме тому тіньовий банкінг реалізується як специфічна нервова система, тобто характеризується перманентною рефлексивністю й, таким чином, здатністю до самоконтролю та самозахисту. У глобальному вимірі геофінансовий контент тіньового банкіngu не лише накопичує трансформаційну синергію, а й адекватно реагує на державно-територіальні флуктації. Отже, тіньовий банкінг функціонує в океані зовнішніх суперечностей та розмаїтті фінансових ризиків і макроекономічних подразників. Тому це геофінансове явище потребує подальших наукових досліджень, щоб отримати системну інформацію максимальної чистоти, повноти й достовірності та завдяки цьому забезпечити ефективне фінансово-правове регулювання.

Список використаних джерел

1. Современные тенденции реформирования мировой финансовой архитектуры : аналит. докл. / Кол. авт. под рук. Я. М. Миркина. — М., 2011. — 124 с.
2. Дворецкая А. Е. Теневой банкинг: институциональное и функциональное регулирование / А. Е. Дворецкая // Деньги и кредит. — 2013. — № 4. — С. 13—19.
3. Егоров А. В. Банковская система и теневой банкинг в России и в мире / А. В. Егоров // Банковское дело. — 2010. — № 9. — С. 12—17.
4. Податковий кодекс України. — К. : Парлам. вид-во, 2010.
5. Лук'янов В. Ринок деривативів та похідних фінансових інструментів: інноваційні різновиди / В. Лук'янов // Банківська справа. — 2013. — № 4. — С. 11—21.
6. Лук'янов В. С. Сучасні фінансові ринки / В. С. Лук'янов. — К. : Знання, 2013. — 479 с.
7. Ковальчук А. Т. Рынок фиктивно-спекулятивного капитала: эксклюзивность финансово-правового позиционирования / А. Т. Ковальчук // Государство и право. — 2009. — № 1. — С. 52—58.
8. Flow of Funds Accounts of the United States. Third Quarter 2012 : Federal Reserve Statistical Release. — Washington, 2012. — P. 75.
9. Лук'янов В. Роль CLS-системи в детінізації платіжно-розрахункових відносин глобального форекс-ринку / В. Лук'янов // Банківська справа. — 2013. — № 7. — С. 108—118.
10. FSB Publishes Initial Integrated Set of Recommendations to Strengthen Oversight and Regulation of Shadow Banking : FSB Press release. — 18 November 2012.
11. Теневой банкинг // Мнения.ру [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mnenia.ru/rubric/finance/tenevoy-banking/2013/11/16/836351>.
12. Study Finds Crime, Corruption, Tax Evasion Drained \$946.7bn from Developing Countries in 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gfintegrity.org/content/view/667/70>.
13. Вісник Національного банку України. — 2013. — № 11.
14. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання : аналіт. доп. — К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. — 96 с.
15. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс. — М. : ГУ-ВШЭ, 2000. — 357 с.
16. Ковальчук Т. Т. Новації у сфері сучасних грошових систем та деякі їх особливості / Т. Т. Ковальчук // Банківська справа. — 2013. — № 7. — С. 3—12.